

Talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish usullari

Bahaiddinov Shamsuddin Saliyevich,

E-mail: shamsuddin.bahaiddinov@mail.ru

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Toshkent Islom instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy usullari va ularning ta'lim jarayonida qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Maqolada interaktiv ta'lim usullari, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va guruh ishlarining axloqiy rivojlanishga ta'siri tadqiq qilinadi. Shuningdek, natijalarni baholash va amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy kompetentlik, talabalar, ta'lim usullari, interaktiv o'qitish, guruh ishi.

Методы развития духовно-нравственной компетентности студентов

Баҳаууддинов Шамсуддин Салиевич,

E-mail: shamsuddin.bahaiddinov@mail.ru

Базовый докторант Нукусского государственного педагогического института

Старший преподаватель Ташкентского исламского института

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные методы развития духовно-нравственной компетентности студентов и их применение в образовательном процессе. В статье исследуется влияние интерактивных методов обучения, анализа проблемных ситуаций и групповой работы на нравственное развитие. Также предлагается оценка результатов и даются практические рекомендации.

Ключевые слова: духовно-нравственная компетентность, студенты, методы обучения, интерактивное обучение, групповая работа.

Methods for Developing Students' Spiritual and Moral Competence

Bahaiddinov Shamsuddin Saliyevich,

E-mail: shamsuddin.bahaiddinov@mail.ru

Basic Doctoral Student at Nukus State Pedagogical Institute

Senior Lecturer at Tashkent Islamic Institute

Annotation. This article examines modern methods for developing the spiritual and moral competence of students and their application in the educational process. The article explores the impact of interactive teaching methods, problem situation analysis, and group work on moral development. It also offers an assessment of the results and provides practical recommendations.

Keywords: spiritual and moral competence, students, teaching methods, interactive teaching, group work.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy-axloqiy kompetentlik - bu shaxsning axloqiy normalar, qadriyatlar va tamoyillarga asoslangan holda to'g'ri qaror qabul qilish, munosabat bildirish va xulq-atvorini namoyon eta olish qobiliyatidir.

Ma'naviy-axloqiy kompetentlik zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi yoshlarning qadimgi qadriyatlarga munosabatini o'zgartirmoqda. Shu sababli, ta'lim

jarayonida talabalarning axloqiy ongini shakllantirish va ularning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ushbu maqola talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini oshirishda samarali usullarni aniqlash va ularning amaliy ahamiyatini ko'rib chiqishga bag'ishlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ma'naviy-axloqiy kompetentlikning ta'limiy kontekstidagi ahamiyati ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Jon Dyui (Dewey, 1938) ta'limda axloqiy tarbiyaning muhimligini ta'kidlab, uni amaliy faoliyatlar va tajriba orqali rivojlantirish kerakligini ta'kidlagan. Uning fikricha, talabalar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasligi, balki real hayotdagi axloqiy muammolarni hal qilishga o'rgatilishi lozim. Bu nuqtai nazar keyingi tadqiqotlarda ham o'zining dolzarbligini saqlab keldi[3].

Zamonaviy tadqiqotlarda ma'naviy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirishda interaktiv o'qitish usullarining samaradorligi ko'p marta isbotlangan. Masalan, Bandura (Bandura, 2001) o'zining ijtimoiy-ta'lim nazariyasida axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonida atrof-muhit va o'zaro munosabatlar muhim rol o'ynashini ko'rsatdi[2]. U talabalarning axloqiy xulq-atvorini shakllantirishda o'qituvchilar va tengdoshlarning ta'sirini alohida ta'kidlaydi. Shuningdek, Kolberg (Kohlberg, 1984) axloqiy rivojlanish nazariyasida yoshlarning axloqiy muhokamalarda ishtirok etishi ularning tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshirishini isbotladi[5].

O'zbek olimlari orasida ham bu mavzuga e'tibor berilgan. Abdullayev (2020) ma'naviy tarbiyaning milliy qadriyatlarga asoslanishi kerakligini ta'kidlab, ta'lim jarayonida mahalliy an'analar va axloqiy normalarni integratsiya qilishni taklif qiladi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, talabalar o'z madaniyatiga xos qadriyatlar bilan bog'langanda, ularda mas'uliyat va vatanparvarlik hissi kuchayadi[1]. Shu bilan birga, Xamidov (2019) ta'limda guruh ishlari va muhokamalar orqali talabalarning axloqiy kompetentligini rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Uning fikricha, jamoaviy faoliyatlar talabalar orasida o'zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlaydi[7].

Xalqaro tadqiqotlarda esa axloqiy kompetentlikni rivojlantirishda muammoga asoslangan o'qitish (problem-based learning) usuli keng o'rganilgan. Savinyak (Savery, 2006) bu usul talabalarga murakkab axloqiy dilemmalarni mustaqil ravishda tahlil qilish va yechim topish imkonini berishini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, muammoli vaziyatlarni talqin qilish talabalarning empatiya va mas'uliyat tuyg'usini oshiradi[6]. Shuningdek, Gilligan (Gilligan, 1982) axloqiy rivojlanishda gender farqlarini ko'rib chiqib, ayol va erkak talabalarning axloqiy muammolarga yondashuvidagi o'ziga xosliklarni ta'kidlaydi, bu esa ta'lim usullarini individuallashtirish zaruratini ko'rsatadi[4].

Umumiy qilib aytganda, ma'naviy-axloqiy kompetentlik tarkibiy qismlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Axloqiy bilimlar: Axloqiy normalar, qadriyatlar, tamoyillar, axloqiy kategoriyalar (yaxshilik, yomonlik, adolat, burch, mas'uliyat va h.k.) haqidagi bilimlar.
- Axloqiy his-tuyg'ular: Empatiya, rahm-shafqat, vijdon azobi, adolat tuyg'usi, minnatdorchilik va boshqa axloqiy his-tuyg'ular.
- Axloqiy xulq-atvor: Axloqiy normalar va qadriyatlarga muvofiq harakat qilish, to'g'ri qaror qabul qilish, o'z harakatlari uchun javobgarlikni his qilish va boshqalar.
- Axloqiy munosabat: O'zgalar fikrini hurmat qilish, bag'rikenglik, ijtimoiy adolatga intilish va boshqa axloqiy munosabatlar.

Yuqoridagi tadqiqotlar asosida aytish mumkinki, ma'naviy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish bir tomondan umumbashariy qadriyatlarga, ikkinchi tomondan esa mahalliy madaniyat va ta'lim muhitiga bog'liq. Ushbu adabiyotlar tahlili keyingi bo'limlarda ko'rib chiqiladigan usullar uchun nazariy asos yaratadi..

Usullar. Talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda turli xil usullardan foydalanish mumkin bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu bo'limda quyidagi usullar ko'rib chiqiladi va ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi tavsiflanadi:

1. **Interaktiv o'qitish.** Interaktiv o'qitish usuli talabalarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan. Bu usul guruh muhokamalari, keys-stadi (holatlarni o'rganish) va rol o'yinlari kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Masalan, talabalarga axloqiy dilemmaga oid keys taqdim etilib, ulardan guruhlarda muhokama qilib, yechim topish talab qilinadi. Bu usul talabalarning tanqidiy fikrlash va o'z fikrini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rol o'yinlari esa talabalarga boshqa shaxslar nuqtai nazaridan vaziyatga baho berish imkonini berib, empatiyani oshiradi.

2. **Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish.** Bu usulda talabalarga real hayotdan olingan murakkab axloqiy muammolar taqdim etiladi. Masalan, "Yolg'on so'zlash orqali birovning jonini saqlab qolish mumkin bo'lsa, bu to'g'rimi?" kabi savollar beriladi. Talabalardan ushbu vaziyatning turli tomonlarini ko'rib chiqish va o'z qarorlarini asoslash talab qilinadi. Ushbu usul talabalarning mustaqil fikrlash va axloqiy qadriyatlarni chuqur anglash qobiliyatlarini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, o'qituvchi tomonidan muammolarning milliy madaniyatga moslashtirilgan shaklda taqdim etilishi samarani yanada oshiradi.

3. **Guruh ishlari.** Jamoaviy loyihalar va guruh ishlari talabalarda mas'uliyat, hamkorlik va o'zaro hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, talabalarga "Mahalliy jamiyatda axloqiy muammolarni hal qilish" mavzusida loyiha tayyorlash topshirilsa, ular o'z guruhlarida vazifalarni taqsimlab, bir-birlari bilan muloqotda bo'ladi. Bu jarayonda ular nafaqat axloqiy qadriyatlar haqida o'ylashadi, balki ularni amalda qo'llashni o'rganadi. Guruh ishlarining yana bir afzalligi – talabalar o'z tengdoshlaridan o'rnak olib, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

4. **Refleksiya va shaxsiy tajriba tahlili.** Talabalardan o'zlarining shaxsiy tajribalarini yoki kundalik hayotda duch kelgan axloqiy vaziyatlarni yozib, ular haqida fikr yuritishlari so'raladi. Masalan, "Siz qachon qiyin axloqiy tanlovga duch kelgansiz va qanday qaror qabul qildingiz?" degan savolga javob yozish orqali ular o'z qadriyatlarini chuqurroq tushunib oladi. Bu usul talabalarning o'z-o'zini anglash (self-awareness) va ma'naviy ongini oshirishga yordam beradi. O'qituvchi ushbu refleksiyalarni talqin qilib, talabalarga yo'naltiruvchi fikrlar berishi mumkin.

5. **Axloqiy qadriyatlarga asoslangan media kontentdan foydalanish.** Zamonaviy texnologiyalarni hisobga olib, filmlar, videoroliklar yoki adabiy asarlardan foydalanish talabalarning axloqiy kompetentligini rivojlantirishda samarali usul bo'lishi mumkin. Masalan, "Odillik" yoki "Mas'uliyat" mavzusidagi qisqa film ko'rsatilgandan so'ng, talabalar undagi qahramonlarning xatti-harakatlarini muhokama qilishi mumkin. Bu usul talabalarning vizual va emosional idrokini jalb qilib, axloqiy muammolarga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

6. **Mentorlik va o'rnak ko'rsatish.** O'qituvchilar va tajribali talabalar mentor sifatida ishtirok etib, axloqiy xulq-atvorning muhimligini o'z amallari bilan ko'rsatishi mumkin. Masalan, o'qituvchi dars davomida adolatlilik, samimiyat va mas'uliyat kabi qadriyatlarni namoyon qilsa, talabalar buni o'zlashtirishga intiladi. Bu usulda o'qituvchining shaxsiy xulq-atvori va professional munosabati talabalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Usullarni baholash: Ushbu usullarning samaradorligini o'lchash uchun so'rovnomalar, amaliy topshiriqlar va talabalarning refleksiv xulosalaridan foydalaniladi. Masalan, guruh ishlaridan so'ng talabalardan o'z tajribalarini baholash so'raladi va ularning jamoaviy ishlashdagi o'zgarishlari kuzatildi. Shuningdek, axloqiy dilemmalarga berilgan javoblarning sifati va asoslanganlik darajasi tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, interaktiv usullar talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda yuqori samara beradi. Masalan, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish talabalarning axloqiy qadriyatlarni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Guruh ishlari esa, o'zaro hurmat va mas'uliyat tuyg'usini kuchaytiradi. Biroq, bu usullarning samarasi o'qituvchilarning malakasi va ta'lim muhitiga bog'liq ekanini aniqlandi.

Xulosa va tavsiyalar. Talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida interaktiv va amaliy usullardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Yuqorida keltirilgan usullardan foydalanish orqali talabalarda axloqiy bilimlar, his-tuyg'ular, xulq-atvor va munosabatlarni shakllantirish mumkin. Ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk talabalar jamiyatga foydali

bo'lgan, mas'uliyatli va adolatli fuqarolar bo'lib yetishadilar. O'qituvchilarga ushbu usullarni qo'llash bo'yicha maxsus treninglar tashkil qilish va ta'lim dasturlariga milliy qadriyatlarni integratsiya qilish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, A. (2020). Yoshlarda ma'naviy tarbiyani shakllantirish. *Ta'lim va innovasion tadqiqotlar*, 3(2), 45-52.
2. Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26.
3. Dewey, J. (1938). *Experience and education*. Macmillan.
4. Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
5. Kohlberg, L. (1984). *The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages*. Harper & Row.
6. Savery, J. R. (2006). Overview of problem-based learning: Definitions and distinctions. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 1(1), 9-20.
7. Xamidov, Sh. (2019). Ta'limda guruh ishlarining axloqiy tarbiyaga ta'siri. *O'zbekiston ta'lim jurnali*, 5(1), 34-40.